

Krajobraz na pograniczu Nadbużańskiego Podlasia i Polesia Brzeskiego jako ważny komponent edukacji

Landscape on the border of Podlasie and Polesie Brest as an important component of education

Szczepan Kalinowski

AWF J. Piłsudskiego w Warszawie, WWFIS w Białej Podlaskiej, Katedra Turystyki i Rekreacji
ul. Akademicka 2, 21-500 Biała Podlaska, Polska
e-mail: kalinowski_szczepan@poczta.fm

Abstract. Natural landscape in the middle Bug still retains many valuable assets. Cultural landscape, despite many wars, ethnic diversity shows through the border, interesting artistic and historical value. The biggest attraction is Bug, one of the last unregulated rivers and one of the most important ecological corridors in Europe. The most valuable natural Southern Podlasie is a Nature Park "Podlaski Przełom Bugu". At Brest Polesie National Park "Białowieża Forest", since 1992 the region was entered on the UNESCO list of World Cultural and Natural Heritage. The most important cultural values of the Brest fortress forts on both sides of the border, many churches and churches and wooden architecture, both secular and sacred. The use of landscape in the middle Bug valley regional education would be subject to the development of the land in environmentally friendly option and is on both sides of the river. Cross-border tourism development will depend on the friendly travelers Polish-Belarusian border and cross-border routes to the appointment of active tourism. Getting to know the young people's cultural heritage in the region of Podlasie and Polesie Brest and contemporary cooperation within the Euroregion "Bug" is the most valuable achievement of regional education. Bug, a river of many cultures and nations and today may be the river of reconciliation and tolerance, from what was known in Europe and the First Poland Republic.

Słowa kluczowe: krajobraz, pogranicze etniczne, edukacja

Key words: landscape, ethnic border, education

Wprowadzenie

Celem pracy jest znalezienie odpowiedzi na pytanie: czy potencjał krajobrazu etnicznego pogranicza może być przydatny w edukacji regionalnej?

Zastosowana metoda to przede wszystkim analiza dokumentów oraz obserwacja własna obiektów podczas licznych podróży (autor jest wieloletnim przewodnikiem i pilotem wycieczek po Białorusi).

Krajobraz przyrodniczy, choć obecnie niemal wszędzie naruszony przez człowieka, na obszarze środkowego Bugu zachował wiele jeszcze cennych walorów. Krajobraz kulturowy, jako efekt działalności człowieka, pomimo wielu wojen przedstawia dzięki różnorodności etnicznej pogranicza interesujące wartości artystyczne i historyczne. W edukacji ostatnich lat pojawiło się zapotrzebowanie na regionalizm demonstrujący elementy wspólnoty dziedzictwa na obszarach pogranicznych (Kalinowski 2003).

Największą atrakcją i osią interesującego nas obszaru jest Bug, jedna z ostatnich nieuregulowanych rzek i jeden z ważniejszych ekologicznych korytarzy Europy. Najcenniejszy przyrodniczo na Południowym Podlasiu jest Park Krajobrazowy „Podlaski Przełom Bugu”, na Polesiu Brzeskim – Park Narodowy „Puszcza Białowieża”, od 1992 r. obiekt wpisany na Światową Listę Dziedzictwa Kulturalnego i Przyrodniczego.

Najważniejsze walory kulturowe to twierdza Brzeska z fortami po obu stronach granicy, liczne kościoły i cerkwie oraz budownictwo drewniane, zarówno świeckie, jak i sakralne. Bogactwem obszaru byli wybitni ludzie. Biografie wielu znanych osób z czasów I i II Rzeczypospolitej, także z okresu rozbiorów, związane były z miejscowościami leżącymi po obu stronach rzeki: J. I. Kraszewskiego, T. Kościuszki, A. Naruszewicza, J. U. Niemcewicza, R. Traugutta oraz rodów Czartoryskich, Radziwiłłów, Sapiehów, którzy posiadali dobra po obu stronach Bugu.

Celem edukacji regionalnej w procesie dydaktyczno-wychowawczym jest ukształtowanie w uczniach poczucia tożsamości regionalnej jako postawy zaangażowania się w funkcjonowanie własnego środowiska i autentycznego otwarcia się na inne społeczności i kultury. Wykorzystanie walorów krajobrazowych doliny środkowego Bugu i obszarów położonych na Krznię oraz Muchawcem i Leśną w edukacji regionalnej będzie możliwe pod warunkiem rozwoju tego terenu w wariacie proekologicznym i to po obu stronach rzeki.

Rozwój turystyki przygranicznej i wymiana młodzieży zależęć będzie od przyjaznej podróży granicy polsko-białoruskiej oraz wyznaczenia transgranicznych szlaków dla turystyki aktywnej. Poznanie przez młodzież dziedzictwa kulturowego w regionie Podlasia i Polesia Brzeskiego oraz współczesnej współpracy w ramach Euroregionu „Bug” będzie najcenniejszym osiągnięciem edukacji regionalnej. Bug, rzeka wielu kultur i narodów, nad którą zawarto unie w Brześciu, Horodle i Mielniku, i dziś może być rzeką pojednania oraz tolerancji, z jakiej slynęła I Rzeczypospolita.

Krajobraz pogranicza polsko-białoruskiego

Polesie Brzeskie pod względem krajobrazowym to płaskie równiny denudacyjne i wodno-akumulacyjne, częściowo zabagnione, związane z utrudnionym odpływem z udziałem torfowisk. Pod względem geologicznym należy do platformy prekambryjskiej. Po stronie białoruskiej Polesie Brzeskie rozciąga się wzdłuż doliny Bugu i granicy z Polską od puszczy Białowieskiej na północy do granicy z Ukrainą na południu. Podlasie Nadbużańskie posiada krajobraz morenowy, urozmaicony pagórkami, tarasami kemowymi i obniżeniami wytopiskowymi. Na części powierzchni występuje lekko falista morena denną. W dolinie Bugu występują liczne starorzecza. W lasach przeważają drzewostany sosnowe oraz dąbrowy. Na zachód od Bugu wyróżniono 2 mezoregiony: Zakłęsłość Łomaską i Równinę Kodeńską.

Elementem spajającym przyrodę i kulturę jest poleski krajobraz o wysokich walorach estetycznych. Bogactwo kulturowe trzech religii i kultur, które współistniały na terenie Polesia: katolickiej, unickiej i prawosławnej oraz judaizmu i islamu, przypomina do dziś tradycje tolerancji w I Rzeczypospolitej. Elementami ożywiającymi równiny krajobraz nadbużański są liczne kapliczki i krzyże przydrożne. Po drugiej stronie Bugu po 1945 r. zniknęły one niemal zupełnie. Po społeczności żydowskiej zostały nieliczne kirkuty i synagoga we Włodawie. Poleski orient to dwa mizary (cmentarze tatarskie) w Studziance i Zastawku.

Na Podlasiu Nadbużańskim są liczne cerkwie prawosławne, m.in.: Kobylany, Kostomłoty, Sławatycze, Terespol, Włodawa oraz monastyr z cerkwią z św. Onufrego w Jabłecznej. Coroczny odpust św. Onufrego 24 czerwca przyciąga rzesze pielgrzymów.

Na pątniczym szlaku najwięcej pielgrzymów przyciągają sanktuaria katolickie w Kodniu, Orchówku, Parczewie oraz wyjątkowe w skali kraju neounickie Kostomłoty. Wyjątkowe znaczenie historyczne ma gotycka cerkiew zamkowa, obecnie kościół św. Ducha w Kodniu. Dużą wartość artystyczną mają barokowe świątynie w Janowie Podlaskim, Kodniu, Włodawie oraz klasycystyczne w Janowie, Pratulinie, Jabłecznej.

Architektura drewniana szybko znika z krajobrazu Podlasia i Polesia; najcenniejsze drewniane świątynie znajdują się w miejscowościach: Hanna z polichromią z XVIII w., Jabłeczna, Kościeniewice, Krzyczew, Ortel Królewski. Po dawnych właścicielach ziemskich zostały nieliczne pałace i dwory: Cieleńnica, Konstantynów, Krzyczew, Nęple, Nosów, Romanów. Pozostałości fortyfikacji rosyjskich z XIX i XX w. znajdują się w okolicy Terespolu. Rzadko spotykanym rozwiązaniem urbanistycznym jest „czworobok” z XVIII w. we Włodawie. W tym miejscu Henryk Sienkiewicz umieścił pojedynek Wołodyjowskiego z Kmicicem (Kalinowski 2005).

Lekcje muzealne umożliwiają ciekawe zbiory. Muzeum Południowego Podlasia w Białej Podlaskiej posiada jedną z najliczniejszych w kraju kolekcji ikon, inne muzea znajdują się w Kodniu – Misyjno-Ornitologiczne, Romanowie – J. I. Kraszewskiego, Sobiborze – Muzeum Byłego Obozu Zagłady, Włodawie – Pojezierza Łęczyńsko-Włodawskiego. Najważniejsze Miejsca Pamięci Narodowej związane są z powstaniem: w 1794,

1830/31 r., 1863, I wojną światową, walkami w 1920 oraz II wojną światową. Po naszej stronie znajdują się cmentarze żołnierzy radzieckich, w Brześciu żołnierzy WP z 1920 r.

Ciekawe zabytki uzupełniają walory niematerialne kultury, jak gwara, obyczaje, stroje (perebory), obrzędy, folklor. Żywe są ośrodki sztuki ludowej, np. w Dołhobrodach. Kultura ludowa ma szczególne znaczenie w życiu nadbużańskiej ludności i przyczynia się do jej integracji.

Na Polesiu Brzeskim znajduje się wiele cennych historycznych obiektów. Oprócz wspomnianej twierdzy – kościół w Czernawczycach z 1583 r., Skoki – pałac Niemcewiczów z XVIII w., Wołczyn – kościół, gdzie był chrzczony Stanisław August Poniatowski, Wysokie – pałac z 1816 r. z dość dobrze zachowanym parkiem, Hremiacze – dwór, Kamieniec – wieża z XIII w., dawne kościoły, obecnie cerkwie w Szumakach z 1609 r. i pocysterski w Wistyczach z 1678 r. Drewniane cerkwie znajdują się w Czersku (z 1701 r.), Dmitrowiczach, Miednie, Pokrach, Wierzchowcach i najstarsza w Zbirogach z 1610 (Aftanazy 1992, Rąkowski 2001).

Cenne działa sztuki są przechowywane w muzeach: Twierdza Brzeska, Muzeum Ocalonych Dzieł, Muzeum Miasta, Muzeum Kolejnictwa, Muzeum Krajoznawcze Regionu Brzeskiego, Muzeum Krajoznawcze w wieży z XIII w. w Kamieńcu, Muzeum Kosmonautyki w Komarówce, Muzeum Sztuki Ludowej i Etnograficzne w Miedno. Najliczniejsze są pomniki pamięci żołnierzy Armii Czerwonej, z innych – w Brześciu A. Mickiewicza, kosmonauty P. Klimiuka, z którym podróż „do gwiazd” odbył M. Hermaszewski, M. Gogola, W. I. Lenina.

Transgraniczny rezerwat biosfery „Polesie Zachodnie” powstał 5 IX 2012 r. Było to wydarzenie o randze europejskiej, ponieważ powstał jako drugi tego typu obiekt w Europie, tym razem na terytorium Polski, Ukrainy i Białorusi; obejmuje ok. 280 tys. ha i jest jednym z większych tego typu obiektów na kontynencie. Na terenie Polski obejmuje Poleski Park Narodowy. Na Białorusi znajduje się rezerwat „Nadbużańskie Polesie” o pow. 48 tys. ha; naturalne ekosystemy obejmują 70% jego powierzchni. Występuje tu ponad 30 gatunków roślin i grzybów wpisanych do „Czerwonej Księgi Zagrożonych Gatunków Białorusi” (Chmielewski 2000).

Puszcza Białowieńska jest obiektem klasy UNESCO; po stronie białoruskiej znajduje się Muzeum Przyrody, woliery z dzikimi zwierzętami, m.in. żubrami i „Siedziba Dziadka Mroza” (przyroda połączona z różnymi atrakcjami dla dzieci). W Wiskuli, rządowej rezydencji na terenie puszczy, w 1991 r. podpisano porozumienie o rozpadzie ZSRR, powstała Republika Białoruś.

Na Polesiu Brzeskim funkcjonują rezerваты (zakaźniki): „Barbastella” w uroczysku, „Stare forty” chroniące nietoperze, „Brzeski” nad Muchawcem chroniący m.in. żółwie błotne, „Bużański” w widłach Bugu i Leśnej, „Worochowo” z dąbrowami bukowymi, „Trościanica” z dębami szypułkowymi, „Dołbniewo” i „Wysokoje”, gdzie zachował się grąd z licznym udziałem grabu. Koło jeziora Sielachy rośnie największa na Białorusi paproć – długosz królewski zarejestrowany w „Czerwonej Księdze Zagrożonych Gatunków na Białorusi”. Spośród 38 gatunków ptaków umieszczonych w tej księdze, nad stawami „Stradocz” występują aż 22 gatunki.

W okresie funkcjonowania ZSRR nastąpiły zmiany w krajobrazie Polesia. Zlikwidowano indywidualne gospodarstwa rolnicze i wiele wsi zniknęło z pejzażu nadbużańskiego. Ogromny zakres prac melioracyjnych spowodował nieodwracalne skutki dla przyrody, m.in. proces stepowienia dawnych bagiennych terenów. Krajobraz po wschodniej stronie granicy utracił swój dawny charakter. Na szczęście tuż przy granicy zmiany były ograniczone i są dziś obszarem bardzo cennym przyrodniczo (Środowisko 2002).

Po naszej stronie granicy najcenniejszy jest Park Krajobrazowy „Podlaski Przełom Bugu”, który obejmuje naturalny, cenny przyrodniczo fragment doliny Bugu pomiędzy ujściami rzek: Krzny i Tocznej, z licznymi meandrami, starorzeczami i skarpami nadrzecznymi. Utworzono tu sześć rezerwatów, w tym 2 ornitologiczne. Nadbużański Obszar Chronionego Krajobrazu obejmuje dolinę rzeki od ujście Krzny do Hanny.

W ramach programu Natura 2000 chronione są obszary siedliskowe – forty w Terespolu (nietoperze), Dobryń, Ostoja Nadbużańska oraz powołano obszar specjalnej ochrony ptaków „Dolina Środkowego Bugu”. Po stronie polskiej jest kilkadziesiąt pomników przyrody, po stronie białoruskiej – 11, m.in. park w Wysokim.

Bug jest jedną z nielicznych rzek tej wielkości w Europie, który na całym odcinku granicznym jest nieuregulowany, bieg jego jest kręty, licznie występują starorzecza zwane bużyskami. Graniczne położenie Bugu spowodowało, że nie były na nim prowadzone prace melioracyjne. Zachowały się nad nim piękne lasy łąkowe i żyzne łąki. Dolina Bugu jest korytarzem ekologicznym o znaczeniu europejskim. Wody na całej długości są zanieczyszczone. Obecnie największym zagrożeniem dla doliny Bugu jest zrzut ścieków do rzeki oraz zabudowa brzegów, a także próby obwałowania. Po stronie białoruskiej dolina Bugu nie jest dostępna do bezpośredniej eksploracji turystycznej i naukowej (Wojciechowski 2006).

Krajobraz ważnym komponentem edukacji regionalnej

Krajobraz kulturowy jest źródłem wielu symboli i znaczeń, które dla ludności zamieszkującej nadbużański obszar są ważnym czynnikiem kształtowania ich tożsamości regionalnej. Mają one wymiar emocjonalny, wywołują pozytywne lub negatywne uczucie i skojarzenia. Region nadbużański ze względu na pograniczne położenie ma złożoną, wielokulturową historię. Przenikały się tutaj religijne wpływy Wschodu i Zachodu. Do dziś świadectwem współistnienia różnych narodów są charakterystyczne elementy krajobrazu kulturowego, specyficzna architektura, miejsca kultu i sposoby zagospodarowania przestrzeni.

Bogactwo przyrodnicze i kulturowe krajobrazu nadbużańskiego po obu stronach Bugu pozwala realizować cele edukacji regionalnej: poznawcze, kształcące oraz wychowawcze.

Różnorodność etniczna, religijna i kulturowa umożliwia kształtowanie zachowań tolerancyjnych. W Brześciu w 1596 r. zawarto unię kościelną, która była duchowym zbrataniem łańciskiego Zachodu i bizantyjskiego Wschodu. Oba światy wzajemnie się wzbogacając tworzyły nowe wartości. Unia w Brześciu do dziś spotyka się afirmacją katolików. Do Pratulina, Kostomłot i relikwii św. Jozafata w kościele NNMP w Białej Podlasce przyjeżdżają liczni pielgrzymi. Wyznawcy prawosławia krytycznie oceniają tę drogę jednoczenia chrześcijaństwa, o czym świadczy pomnik w Jabłecznej oraz św. Aftanazego w Brześciu, przeciwnika unii brzeskiej.

Likwidacja unickiej diecezji chełmskiej w 1875 r. przyniosła prześladowanie unitów na Podlasiu, męczenników z Pratulina Jan Paweł II wyniósł na ołtarze w 1996 r. Cerkiew uczyniła podobnie, pamiętając o własnych męczennikach. Niektóre kościoły na przestrzeni 70 lat (1875–1945) aż czterokrotnie przechodziły z rąk do rąk. Konsekwencją były zmiany w sakralnym krajobrazie regionu. Cieniem na relacjach międzywyznaniowych był akcja burzenia cerkwi na Lubelszczyźnie w 1938 r., po wojnie zaś akcja „Wisła”.

Druga wojna światowa przyniosła zagładę Żydów w nadbużańskich miejscowościach. Zniknęły z krajobrazu nadbużańskiego bożnice i synagogi. Pozostały dziś nieliczne ślady ich obecności – synagoga w Brześciu została przebudowana na kino, we Włodawie w synagodze z XVIII w. mieści się muzeum., kirkuty są w Sławatyczach, oraz po drugiej stronie rzeki w Brześciu i Wołczynie. Różna jest świadomość wydarzeń historycznych oraz pamięci o bohaterach. Białorusini atak Armii Czerwonej 17 IX 1939 r. traktują jako dzień wyzwolenia, my zaś jako agresora na równi z Niemcami i smutny koniec II Rzeczypospolitej. Polacy eksponują bohaterską obronę przez WP twierdzy brzeskiej w 1939 r., natomiast po drugiej stronie Bugu licznym zwiedzającym cytadelę przedstawia się tylko walkę w 1941 r. Armii Czerwonej.

Uwarunkowania infrastrukturalne rozwoju turystyki

Najlepiej są zagospodarowane tereny wokół jeziora Białego k/Włodawy, a po drugiej stronie rzeki nad jeziorem o tej samej nazwie – Białe i kilku sąsiednich akwenach. Noclegi, gastronomia, biura podróży, znajdują się w Brześciu, Białej Podlasce, Kodniu, Sławatyczach, Terespolu, Włodawie i Okunince. Przejścia graniczne dla turystów są w Terespolu i Sławatyczach; konsulat Białorusi w Białej Podlasce, a Polski w Brześciu.

Rekreacji służą baseny: Brześć i Biała Podl., kąpieliska i wypożyczalnie sprzętu wodnego: Chotyłów, Okuninka, jez. Białe na Polesiu Brzeskim, sztuczne lodowisko – Biała Podl. i Brześć; wyciąg narciarski: Kobylany i Międzyrzec Podl.; korty tenisowe: Biała Podl., Chotyłów, Międzyrzec Podl., Terespol, Włodawa; w Brześciu znajduje się wiele obiektów sportowych, na których można organizować zawody na poziomie MŚ (Zubkowicz et al. 2008).

Atrakcją znaną nie tylko w regionie są aukcje koni arabskich w Janowie Podlaskim oraz imprezy: Międzynarodowy Festiwal Kolęd Wschodniosłowiańskich w Terespolu, Międzynarodowe Poleskie Lato z Folklorem i Festiwal Trzech Kultur we Włodawie, Festiwal Piosenki Dziecięcej w Okunince, Ogólnopolski Bieg Sapiechów w Kodniu, Międzynarodowa Biesiada Nadbużańska w Sławatyczach i in. Dużą wartość edukacyjną mają inscenizacje historyczne, np. bitwa pod Terespołem czy obrona twierdzy brzeskiej w 1939 r. W Brześciu funkcjonują Teatr Dramatyczny i Teatr Lalek, galerie, a z imprez odbywa się m. in. Międzynarodowy Festiwal Teatralny „Biała Wieża”. Duży potencjał krajobrazu poleskiego umożliwia uprawianie różnych form turystyki i rekreacji. Turystyka ekologiczna dzięki zasobom natury może się rozwijać w oparciu o gospodarstwa agroturystyczne z regionalną kuchnią, na obszarach chronionych są organizowane wycieczki dydaktyczno-przyrodnicze. Turystyka religijna

wykorzystując szlak pątniczy: Włodawa – Orchówek, Jabłeczna, Kodeń i Kostomłoty oraz Pratulín, przyciąga rocznie ponad 100 tys. pielgrzymów (Godlewski, Kalinowski 2009).

Po drugiej stronie Bugu katolicy przybywają do koronowanego w 1996 r. obrazu MB Brzeskiej. Dogodne warunki do uprawiania turystyki i aktywnej rekreacji gwarantuje sieć szlaków po naszej stronie. Na Białorusi są to trasy jeszcze nieoznakowane. Spływy kajakowe po Bugu są organizowane tylko po naszej stronie. Duży potencjał turystyczny ma droga wodna Bug–Muchawiec–Kanał Królewski do Prypeci i Morza Czarnego. Ograniczenia w rozwoju turystyki kajakowej są natury politycznej.

Szlaki turystyczne zostały wytyczone tak, aby umożliwić zwiedzającym poznanie najciekawszych fragmentów PK „Podlaski Przełom Bugu” i obejrzenie jego wyjątkowych walorów przyrodniczych. Niezwykle istotne z dydaktycznego punktu widzenia jest powiązanie szlaków turystycznych ze ścieżkami przyrodniczymi. Kolarze mają do dyspozycji kilka szlaków, m.in. Nadbużański Szlak Rowerowy oraz Pieszny, kajakarze przede wszystkim rzekę Bug i Krznię, Szlak MPN, Szlak J. I. Kraszewskiego (Biała Podlaska–Romanów).

Trasy na Polesiu Brzeskim to: T. Kościuszki, Twierdza Brzeska, „Nadbużańskie Dziedzictwo” (Brześć–Kamieniuki), ekologiczny szlak w rezerwacie biosfery „Nadbużańskie Polesie” (Domaczewo–Brześć), szlak wodny po rzece Leśna (Kamieniuki–Brześć), Szlak Bociana Białego, Zielone Szlaki Greenways (projekt trasy ekologicznymi korytarzami Białorusi, łączącymi ostoje przyrody). Należy pamiętać, że na Białorusi wzdłuż granicznego Bugu obowiązuje zakaz wstępu na odległość 800 m od rzeki. Transgraniczne trasy ze względów politycznych praktycznie nie funkcjonują: Szlak Jagielloński (Wilno–Brześć–Terespól–Lublin–Kraków), Twierdza Brześć, T. Kościuszki, J.I. Kraszewskiego, Powstania Styczniowego i in. (Kalinowski 2004, Strategia 2008).

Ścieżki przyrodnicze mają charakter poznawczy, edukacyjny. Poprowadzone są po najbardziej charakterystycznych i jednocześnie najciekawszych ekosystemach. Wyposażone są w tablice informacyjne, mapy, przystanki z opisami, zadaszenia, ogrodzone parkingi. Na terenie PK „Podlaski Przełom Bugu” oznakowano ścieżki: „Bużny Most”, „Szwajcaria Podlaska”, „Nadbużańskie Łęgi” oraz „Zakola Bugu”. W Puszczy Białowieskiej wyznaczono liczne ścieżki; z 33 tematycznych tras najciekawsze to: „Carski trakt”, ścieżka ornitologiczna „Browskaja”, fotosafari „Dokudowo” oraz ścieżka edukacyjna „Drogami przodków”.

Przebycie szlaków i ścieżek umożliwia zapoznanie turystów z procesami zachodzącymi w ekosystemach leśnych, bagiennych i nadrzecznych. Wspólna troska o czysty Bug może zapoczątkować owocną przygraniczną współpracę (Kalinowski 1993).

Podsumowanie

Krajobraz Podlasia i Polesia nadbużańskiego może spełnić w edukacji po obu stronach granicy ważną rolę współtworzenia postaw otwartych wobec odmienności kulturowych, narodowościowych i religijnych.

Tereny nadbużańskie cechuje duża różnorodność i powierzchnia obszarów chronionych, które są cenne dla nauki, a w edukacji mają znaczenie poznawcze, estetyczne i wychowawcze. Obecność Polski w strukturach UE narzuca pewien rygor i działania na rzecz ochrony przyrody. Na Białorusi prawo jest mniej rygorystyczne. Wspólna granica wskazuje na konieczność współpracy w zakresie ochrony krajobrazu z Białorusią.

Atutem krajobrazu nadbużańskiego jest wielokulturowość, przejawiająca się przede wszystkim w obiektach sakralnych i sztuce ludowej. Zasadniczym warunkiem zachowania własnej kultury i jej trwania jest przekaz dziedzictwa kulturowego z uwzględnieniem wartości tkwiących w bezpośrednim, przyrodniczym i kulturowym otoczeniu człowieka. Ważne jest pogodzenie postawy regionalizmu z uniwersalizmem.

Żadna książka nie da tego, co ujrzeć krajobrazu własnymi oczyma; służyć temu może turystyka kulturowa i edukacyjna („zielone klasy”). Bezpośredni kontakt z naturą i wartościowymi zabytkami rozszerza wiedzę uczniów z przyrody i sztuki, utrwala wiadomości, pogłębia sferę doznań i przeżyć estetycznych, wzbogacając ich osobowość.

Turystyka przygraniczna jest ograniczana przez brak lokalnych przejść granicznych; barierą turystyki aktywnej jest brak szlaków transgranicznych.

Szansą zrównoważonego rozwoju terenów nadbużańskich jest agroturystyka i ekologiczne rolnictwo. Z drugiej strony rolnicy rezygnują z tradycyjnej gospodarki łąkowo-pasterskiej na korzyść obsługi turystów. W wyniku

zaniechania wypasu i wykaszania bezpowrotnie giną łąki i związanie z nimi cenne gatunki roślin i zwierząt. Zubożeniu ulega też krajobraz kulturowy, szybko znika z nadbużańskiego krajobrazu przede wszystkim drewniane budownictwo. Ratunkiem może być powstanie na nadbużańskim Podlasiu i Polesiu skansenu.

Literatura

- Aftanazy R. 1992. Dzieje rezydencji na dawnych kresach Rzeczypospolitej, t. II. Wrocław, Warszawa, Kraków, p. 476.
- Chmielewski T. (red.) 2000. Międzynarodowy rezerwat biosfery „Polesie Zachodnie”: projekt harmonizacji przyrody i kultury. Lublin: Poleski Park Narodowy, Urszulin
- Dziedzictwo kulturowe na pograniczach etnicznych. 1995. Prace Krajowego Ośrodka Dokumentacji Regionalnych Towarzystw Kultury nr 16. Ciechanów
- Godlewski G., Kalinowski Sz. 2009. Dziedzictwo przyrodniczo-kulturowe południowego Podlasia a działalność agroturystyczna – niewykorzystany potencjał czy płonne nadzieje? W: P. Palicha (red.) Marka wiejskiego produktu turystycznego. Wydawnictwo Akademii Morskiej, Gdynia, p. 181–191.
- Kalinowski S., Walory krajoznawczo-turystyczne doliny nadbużańskiej, „Podlaski Kwartalnik Kulturalny” nr 1/1993
- Kalinowski S. 2003. Dziedzictwo kulturowe w regionie. Edukacja regionalna – Południowe Podlasie. Program nauczania dla gimnazjum. W: R. Cieśliński i K. Piech (red.) Miejsce i rola turystyki w strategii społeczno-gospodarczej województw wschodniej Polski, Biała Podlaska, p. 272.
- Kalinowski S. 2005. Najatrakcyjniejsze miejsca północnej części Euroregionu Bug. Biała Podlaska, p. 90.
- Kalinowski S. 2004. Przewodnik po trasach rowerowych północnej części Euroregionu Bug. Biała Podlaska, 48.
- Rąkowski G. 2001. Czar Polesia. Pruszków, p. 600.
- Strategia rozwoju turystyki w regionie Biała Podlaska–Brześć na lata 2008–2020. Biała Podlaska 2008.
- Środowisko przyrodnicze Polesia – stan aktualny i zmiany: polsko-ukraińsko-białoruska konferencja, Lublin, IA PAN, 2002
- Wojciechowski K. 2006. Możliwości rozwoju turystyki na obszarze projektowanego Międzynarodowego Rezerwatu Biosfery „Polesie Zachodnie” W: M. Bochenek, G. Godlewski (red.) Walory turystyczne Euroregionu Bug jako czynnik aktywizacji Gospodarczej i integracji społeczno-kulturowej w zjednoczonej Europie. Biała Podlaska, p. 239–246.
- Zubkowicz R., Vetrova E., Pańko A., Abramczuk A. 2008. Biała Podlaska–Brześć. Nieodkryty Wschód. Kraków, p. 208.